JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

Arkeologisk rapport 2019:28
Susanne Haltiner Nordström

Keramikverkstad på öster

Arkeologisk undersökning, schaktningsövervakning, av stadslager RAÄ-nr Jönköping 50:1, inom fastigheten Domherren 23 i Jönköpings stad och kommun, Jönköpings län

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

Arkeologisk rapport 2019:28
Susanne Haltiner Nordström

Keramikverkstad på öster

Arkeologisk undersökning, schaktningsövervakning, av stadslager, RAÄ-nr Jönköping 50:1, inom fastigheten Domherren 23 i Jönköpings stad och kommun

Jönköpings läns museums dnr: 169/2018
Länsstyrelsens dnr: 431-5171-2018

Rapport, foto och ritningar: Susanne Haltiner Nordström
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor, Geografiska Grunddata samt Geodata (FUK) är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833, nr MS2012/03742 samt dnr i2012/1091.

ISSN: 1103-4076

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2019

Innehåll

Sammanfattning och åtgärdsförslag....5
Inledning....7
Målsättning och metod....7
Tidigare undersökningar....7
Resultat....9
Innergården mellan Lindells vågfabrik och timmerhuset....9
Keramikverkstaden....12
Fynd....14
Administrativa uppgifter....16
Referenser....17
Arkiv....17
Kartmaterial....17
Otryckta källor....17
Tryckta källor och litteratur....17

Bilagor

Bilaga 1. Fyndtabell....19

Sammanfattning och åtgärdsförslag

Under hösten 2018 utförde Jönköpings läns museum en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom kvarteret Domherren 23. Anledning var att provgropar skulle tas upp inför en förklassificering av saneringsbehov. Metoden var att i 10 × 10 meter stora rutor ta upp fem provgropar, men på grund av att innergården var så liten uppstod problem med massorna. Istället totalavbanades ytan och de uppgrävda massorna delades upp inom rutorna och analyser för sanaringsbehov utfördes på kommunens upplag.

På innergården längst i söder konstaterades att det inte fanns några orörda lager ner till 1,50 meter under nuvarande marknivå. Där hade tidigare en utbyggnad till vågfabriken legat så ytan bestod till stor del av betongfundament.

I resterande område framkom kulturlager på ett djup av 1,40 meter, bestående av gjutformslager, en tomtgräns i form av en gärdesgård, rustbäddar och i den västra delen framkom resterna av en krukmakarverkstad. Ett lerlager med en mängd nedtryckta skärvor av keramik låg ovanpå en husgrund. Byggnaden, som syntes i schaktkanten mot väster, var 9 meter lång med en stock i den östra väggen. I det norra hörnet fanns en hörnsten.

Schaktningarna i den västra delen gjordes senare i en andra etapp när trähuset i denna del hade rivits. Då togs massor bort ner till mellan 1,0 och 1,5 meters djup, beroende på hur långt upp resterna efter kulturlager framkom. I den södra delen skymtade lerlagret från krukmakeriet och i den norra delen syntes rustbädden i botten av schaktet på 1,50 meters djup. I denna del har en sentida byggnad med pannrum förstört alla andra lämningar.

Innan området kan exploateras ska det utföras en arkeologisk undersökning av de framkomna lämningarna inom den norra halvan av undersökningsytan.

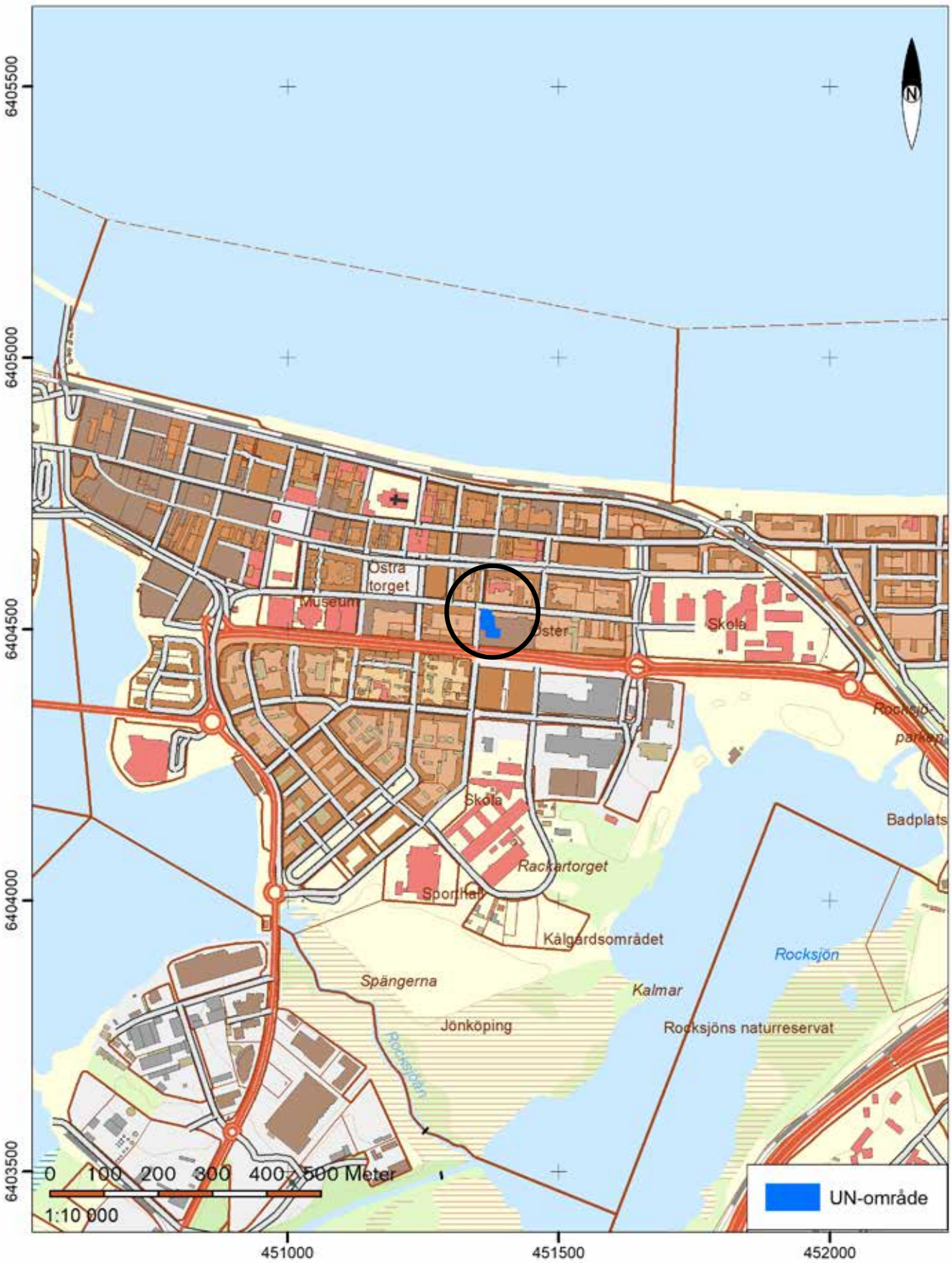

Figur 1. Utdrag ur ekonomiska kartans blad 64E0fS och 64E0fN. Undersökningsutan markerat ed blått och en svart ring. Skala 1:10 000.

Inledning

Hösten 2018 utförde Jönköpings läns museum en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning inom fastigheten Domherren 23. Området ingår i fornlämningen RAÄ-nr Jönköping 50:1, stadslager. Anledningen till undersökningen var att provgropar skulle tas upp inom obebyggda ytor i kvarterets västra del för en klassificering av saneringsbehov. Ytan för provtagning omfattade ca 2100 m^2. Beställare var Nordika Fastigheter AB och fält- och rapportansvarig var Susanne Haltiner Nordström, Jönköpings läns museum.

Målsättning och metod

Denna del av Jönköping har på äldre kartor konstaterats tillhöra ytterområdet av staden och fastighetens östra del har varit utmärkt som ett kålgårdsområde. En tidigare arkeologisk undersökning i kvarterets östra del har visat att detta stämmer och inför vidare utbyggnad inom tomten ska även den aktuella innergården undersökas för att se om det finns kulturlager, kålgårdar eller bebyggelselämningar bevarade.

När den arkeologiska undersökningen påbörjades hade man inte rivit den träbyggnad från 1800-talet som stod i hörnet Slottsgatan/ Änkhusgatan. Schaktövervakningen fick därför utföras i två etapper.

Fastighetens östra del har varit föremål för en arkeologisk undersökning under 2018 (JLM manus under arbete Dnr 56/18). Då fastigheten innehöll markföroreningar i de övre skikten och bitvis hela vägen ner under grundvattennivån på 1,50 meter under marknivå, så fick saneringsarbetena göras parallellt med den arkeologiska undersökningen. I den nu aktuella ytan skulle provgropar tas upp för att avgöra hur stort behovet av sanering var. Området delades upp i 10×10 meter stora rutor. Inom varje hel ruta skulle 5 provgropar grävas till ett djup av 1,5 meter under markytan. Då arbetsområdet, det vill säga innergården mellan befintliga byggnader, var ganska trångt, skulle svårigheter med att förvara uppgrävda massor i väntan på provsvar och på samma gång komma åt nya provrutor ställa till problem. Beslut togs att istället köra bort alla massor rutvis för att lagra inför provsvar och på så sätt kunna fortsätta undersökningen utan fördröjning. Målsättningen var att komma ner till 1,5 meters djup om inga lämningar påträffades längre upp. Med grävmaskin skalades ytan sakta neråt för att se i vilken mängd det fortfarande fanns lämningar kvar mellan byggnaderna.

Tidigare undersökningar

I Änkhusgatan har tidigare en arkeologisk förundersökning gjorts (Haltiner Nordström 2014). Stora delar av fjärrvärmeschaktet hade då redan grävts när Länsstyrelsen stoppade arbetet men i schaktväggarna syntes ett 0,5 meter tjockt lager med en mängd keramik.

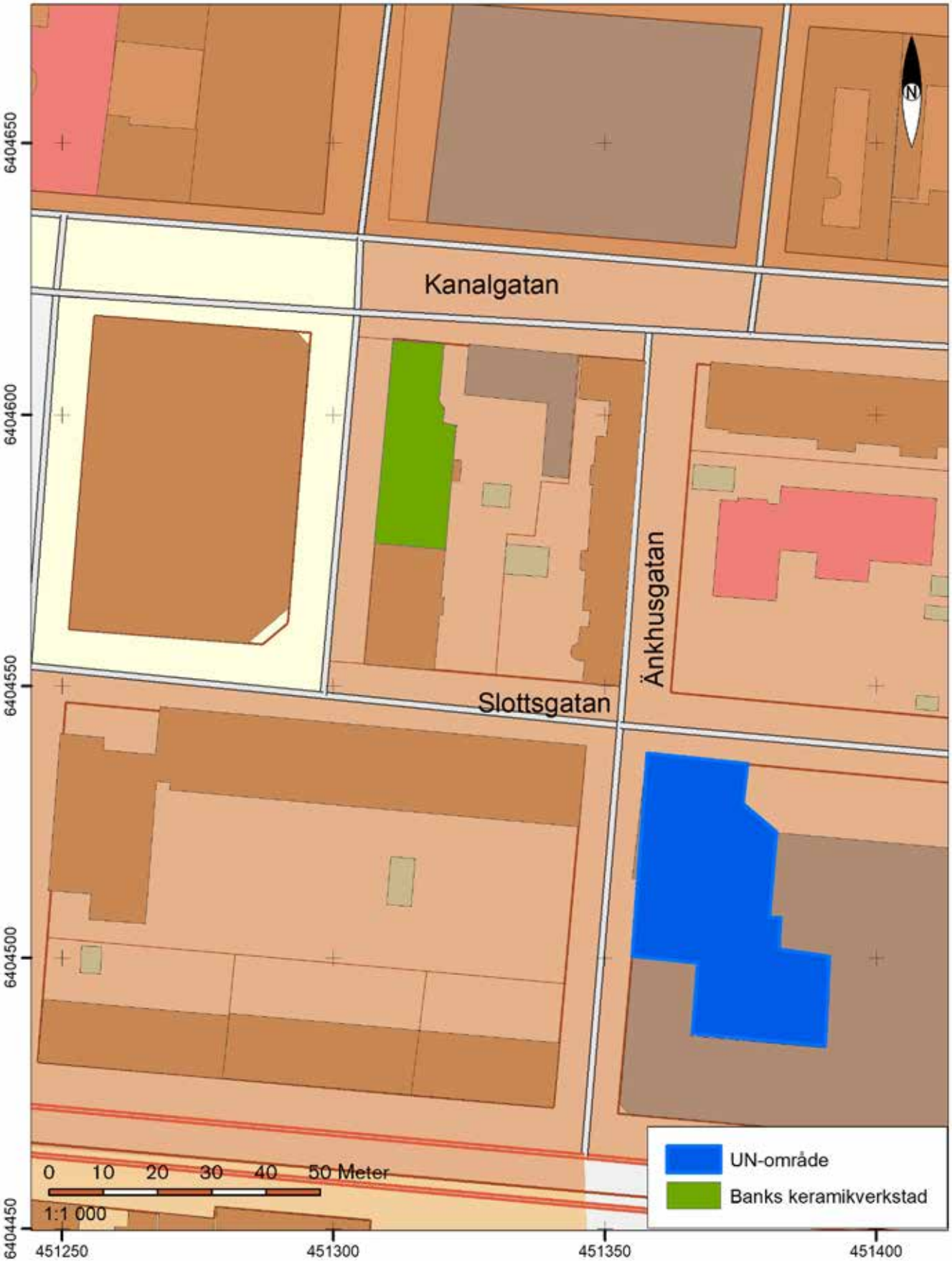

Figur 2. Karta med undersökningsområdet i blått och keramikverkstaden som tillförde familjen Banck markerat med grönt. Verkstaden undersöktes inom kvarteret Dromedaren, år 2002. Skala 1:1000.

Figur 3. Den södra delen av undersökningsområdet med betongplintarna. Dessa plintar bar upp byggnaden som tidigare tillhört Lindells vågfabrik vilken eldhärjades 2004 och senare revs.

I botten framkom även en rustbädd som låg direkt ovan torven. I den östra delen fanns ett lerlager som troligen kan tillhöra den nu påträffade keramikverkstaden.

Resultat

Innergården mellan Lindells vågfabrik och timmerhuset

Arbetet inleddes med att hela innergården grävdes ner till 1,5 meter under nuvarande marknivå. Tidigare hade här stått den så kallade blå hallen, en utbyggnad till Lindells vågfabrik 1915 (Franzén 2017). Av denna byggnad återstod tio stora betongfundament samt rester av en kraftig betongvägg i mitten av innergården, se figur 3 och 6. En ledningsdragning fanns också i området. Betongfundamenten fortsatte ner till ca 1,30 meter under marknivån. Enstaka kulturlager, ca 0,2-0,4 meter tjocka, med tegel och lite rödgodsskärvor fanns mellan fundamenten. Detta mörkare lager har blandats upp med ett flammigt sandlager och ytterligare ett mörkt lager med lite djurben. Med hjälp av geologsond togs prover och lagret såg ut att fortsätta ner minst 0,6 meter alltså totalt 2,1 meter. Kulturlagret bedömdes dock som uppgrävt och sedan återfyllt igen. På 1930-talet hittades ett vildsvinskranium och ett älgben, vilka då

Figur 4 Ytan med kulturlager med gjutformar och keramik. Här syns även den provgrop som gjordes för att kontrollera djupet på lagret. Här framkom en rustbädd och bottensand. Foto från väst.

bedömdes vara ca 6 000 år gamla. De framkom på 3,5 meters djup mellan torv och sjösand när man byggde om vågfabriken, vilket kan förklara de omrörda lagren (JLMs arkiv).

Norr om störningarna/betongfundamenten fortsatte schaktningen ner till 1,40- 1,50 meter. Där började opåverkat kulturlager komma fram såsom gjutformslager med stora bitar av gjutformar. På ytan låg även ett kulturlager med keramik och fönsterglas, se figur 4 och 5. Lagret var 0,2 meter tjockt och därunder kom rustbädden och den gråa vattenpåverkade sanden, se figur 4. Lämningarna framkom på 1,40 meters djup där schaktningen stoppades. I den norra delen markerade en gärdesgård en tomtgräns och där fanns även liggande störar som kan ha varit ett stående staket. I den tillfälliga schaktkanten i väster syntes ett kraftigt lerlager från 1,30 meters djup. I detta lerlager låg en stor mängd rödgodsskärvor nedtryckta vilket är typiskt för en ugn i en krukmakarverkstad. Liknande lager och lämningar har tidigare undersökts i kvarteret Dromedaren 1 och 2, se figur 2 (Haltiner Nordström 2008).

Figur 5. Profilen i schaktkanten där lerlagret med keramik och en del tegel syns. Även rester efter en väggsyll syns som ett mörkt lager. Foto från öster.

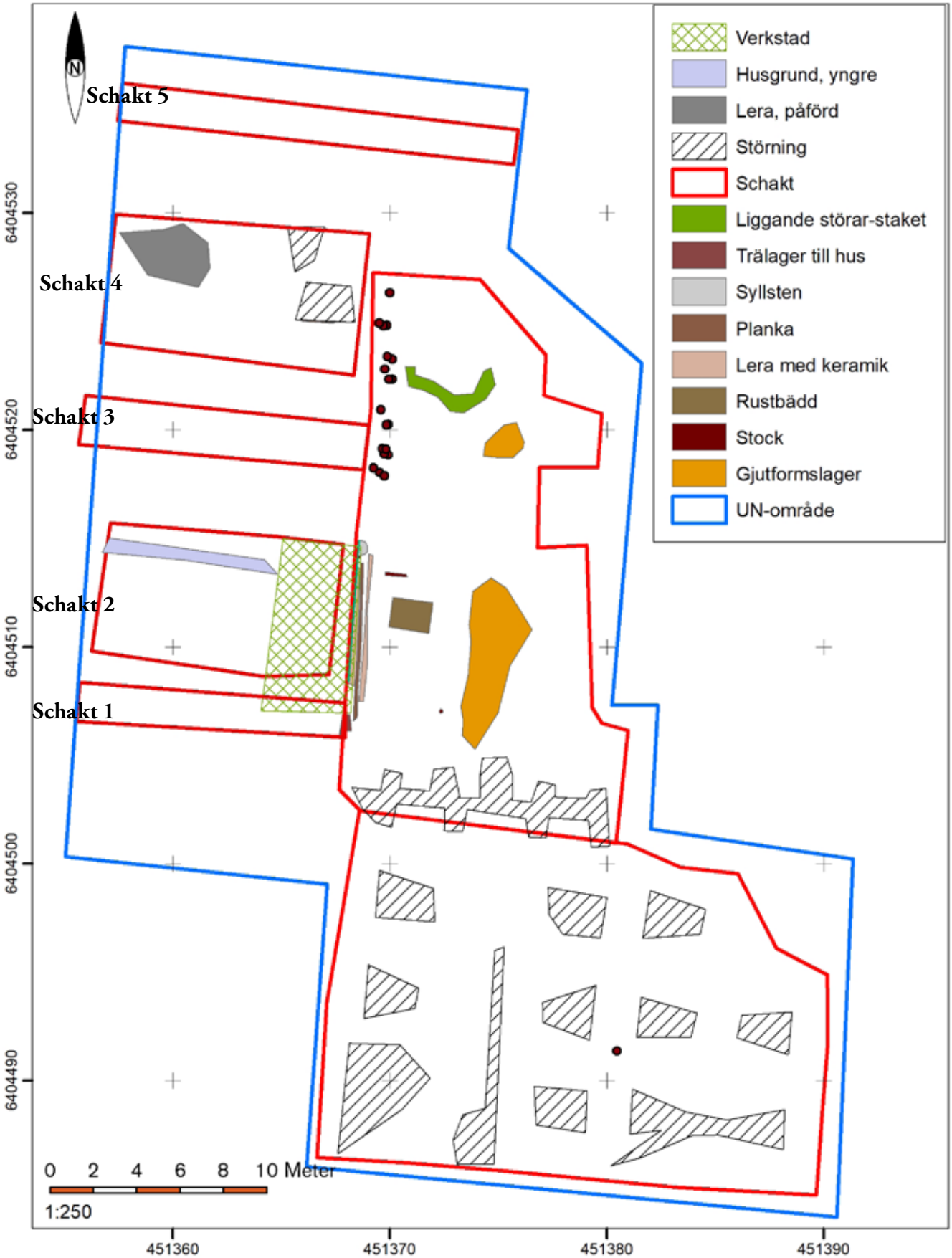

Figur 6. Karta med de påträffade lagren och anläggningarna vid schaktövervakningen. Sökschakten numrerade till vänster i bild. Skala 1:250.

Figur 7. Foto över byggnaden i schaktkanten. Husets längd markerat med vita linjer och förklarande text till de olika lagren.

Keramikverkstaden

I den tillfälliga schaktkanten mot ytan där träbyggnaden ut mot Änkhusgatan inte hade rivits, syntes ett kraftigt gråaktigt lerlager. Lagret var ca 0,3 meter tjockt. I leran låg rikligt med trasig keramik i form av skålar, fat och trefotsgrytor, se figur 5 och 7.

Under lerlagret syntes en liggande stock längs med schaktkanten vilken tolkats som väggen till den byggnad som fortsatte in i schaktväggen mot väster, se figur 6. Byggnaden har endast schaktats fram i den tillfälliga schaktkanten mellan de två ytorna som ska undersökas vidare vid ett senare tillfälle. Eftersom träbyggnaden i hörnet Slottsgatan/Änkhusgatan inte hann rivas innan den större östra ytan schaktades så blev området indelat i två omgångar. När ytan under huset sedan schaktades så gjordes inte provschakten så djupa för att skydda den påträffade verkstaden.

Byggnaden, tycks vara ca 9 meter lång, baserat på den trästock/syllstock som utgjort nedersta varvet i den östra väggen. Stocken

Figur 8. Verkstaden synlig i schaktkenten med de två lerlagren med syllstocken mellan sig. Foto från öster.

begränsas av en större sten i norr som troligen är en syllsten, se figur 6, 7 och 8. I det sydöstra hörnet fanns ingen syllsten men i denna del har sentida byggnader delvis stört lämningen. Ett kraftigt lager med blågrå lera låg ovan och innanför syllstocken. Lagret var ca 0,3 meter tjockt och i leran fanns stora mängder nedpressade trasiga skärvor av rödgodskärl. Lerlagret fortsatte mot väster och in i byggnaden, som ännu inte har undersökts.

Det fanns ytterligare ett lager med lera och trasig keramik. Direkt utanför syllstocken, mot öster, låg ett lager som var ca 0,3 meter brett. Oklart om det handlar om ett avfallslager från keramiktillverkningen eller ett sätt att skydda den nedersta delen av träväggen i byggnaden. Den kompakta leran borde kunna skydda träet om man till exempel haft problem med stående vatten. Det kan också vara ett sätt att bli av med kärl som gått sönder i ugnen när man slutade tillverka keramik och inte ville köra bort både obränd och bränd lera från tomten.

Figur 9. Schaktning för provrutor i det nordvästra hörnet av tomten. Provrutan ovan verkstaden har precis schaktats klart. Sol men flera grader minus. Foto från sydöst.

Figur 10. Skärva med ringar eller vågmönster som skapats med två färger, Fnr 1.

Ytterväggen till verkstaden tycks ha legat intill en tomtgräns. I den norra delen av området framkom en rad med små störar placerade med ett jämt avstånd i nord-sydlig riktning. Det har tolkats som resterna efter en gärdesgård som avdelat två tomter, se figur 6.

Fem mindre provschakt gjordes inför provtagning för klassificering av miljögifter. Schakten lades i öst-västlig riktning, tvärs över den återstående förundersökningsytan i hörnet Änkhusgatan/Slottsgatan, se figur 6. Där fanns tidigare ett timmerhus som nyligen rivits. Huset finns med på stadskartan från 1879 och har alltså uppförts senast då. Schaktdjupet på dessa provrutor var 1,0-1,5 meter under marknivån beroende på vilka lager och synliga lämningar som framkom. I den södra delen schaktades det extra försiktigt eftersom verkstadslämningen låg kvar där. På ca 1,2 meters djup framkom leran och där slutade vi schakta. Bredden på byggnaden ser ut att vara 5 meter. I den resterande västra delen, mot Änkhusgatan, var ytan delvis störd av grunden från träbyggnaden med bland annat en betonggrund, men det fanns även ett brunaktigt kulturlager. Även i den tredje provrutan från söder fanns rester av kulturlager. I provruta nummer fyra fanns en störning i den östra delen ner till 1,40 meters djup. I den västra delen låg ett lerlager med okänd funktion. I botten av schaktet fanns ett brunaktigt kulturlager med trästockar. I den smala provrutan i norr luktade det starkt av olja efter en oljetank som varit placerad i den byggnad som tidigare stod ut mot Slottsgatan. Störning och stark lukt förekom ner till 1,4 meters djup. I botten låg rustbädden och delar av en träskista som bottenkonstruktion ovan den gråa bottensanden. Osäkert om det kommer att gå att gräva denna yta utan hälsorisker.

Fynd

Fynd samlades ihop främst från lerlagren i och utanför den troliga keramikverkstaden och i gjutformslagret. Sammanlagt 13 fyndposter, men då innehåller de flesta av dessa poster ett antal skärvor och inte bara en. Av både gjutformarna och keramiken har endast ett urval valts att sparas av de framkomna fynden. Av de påträffade rödgodsskärvorna gjordes ett urval av olika former och dekorer som sparades.

Av de tillvaragna keramikskärvorna utgjordes två fynd av enbart trefotsgrytor. Totalt fanns 12 skärvor av fötter, handtag, bukdelar och mynningar (F6 och F7). Trefotsgrytorna tillverkades till början av 1700-talet då de sedan troligen ersattes av bronsgrytor för matlagning. I övrigt var en stor del av skärvorna från fat och krukor med olika påmålade mönster, däribland de med lätt marmorerade små ringar. Två färger, grönt och rött, har droppats på karmen, som den yttrekanten kanten av fatet kallas, och sedan har färgen dragits ut med en pinne eller liknande, så ett flerfärgat blad har skapats, se figur 10, Fnr 1. Denna skärva och flera av de bitar med

Figur 11. Skål med bokstäverna A och R i blå glasyr uppe vid mynningen. Fyndnummer 7.

ränder, prickar och vågband har en trolig datering till 1600-talet.

En keramikskärva hade en del av en text påmålad med gråblå färg (Fnr 7). På skärvan, som var del av en mynning, syns bokstäverna AR, se figur 11. Innebörden av dessa bokstäver har dock inte kunnat tolkas.

I kulturlager nordöst om verkstaden har även några skärvor tagits tillvara från kulturlagret som fanns i botten på schaktet. Dessa skärvor hade en hemrad dekor och växtdekor, vilken sannolikt kan dateras med en 1700-talsdatering. Den hemrade dekoren, som ser ut som små prickar, skapades genom att en tunn metallspets ”hoppade upp och ner” när fatet snurrade runt på drejskivan.

Ett försök har gjorts att hitta någon eller några verksamma krukmakare i äldre kartmaterial och protokoll, men detta har inte lyckats. På kartan från 1696 över tomter och kålgårdar har man inte skrivit in vilken tomtägare eller hantverkare som ägt tomten och det som är antecknat är svårtolkat. Den renritade kartan som syns på figur 12 visar hur tomterna legat och numreringen. I samband med en framtida arkeologiska undersökning av platsen kommer en utförligare arkivstudie att utföras.

Figur 12. Karta från 1696 över Kålgårdsområdet i den östra delen av Jönköping. Undersökningsområdet markerat med rött. Skala 1:1500.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	431-5171-2018
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2018-07-13
Jönköpings läns museums dnr:	169/2018
Beställare:	Nordika Fastigheter AB
Rapportansvarig:	Susanne Haltiner Nordström
Rapportgranskning:	Mikael Nordström
Fältansvarig:	Susanne Haltiner Nordström
Fältarbetstid:	2018-09-17–2018-11-28
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Jönköpings kommun
Socken:	Jönköpings socken
Församling	Kristina
Fastighetsbeteckning:	Domherren 23
Belägenhet:	Ekonomiska kartans blad 64E 0fS
Koordinater:	N 6404505 E 451375
Koordinatsystem:	Sweref 99 TM
Höjdsystem:	RH 2000
Undersökningsyta:	1 200
Fornlämningsnummer:	50:1
Fornlämningstyp:	Stadslager
Tidsperiod:	1600-1800-tal
Fynd nr:	1- 13, JM nummer 56953
Tidigare undersökningar:	Efterundersökning i Änkhusgatan, dnr 109/2012

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museum (JLM)

Kartmaterial

ArkivSök. www.lantmateriet.se. Lantmäteriet

Kartor från omkring 1696 med alla ägor och Kålgårdar inritade. Jönköping nr 20. JLA. Kartan har använts i renritat skick.

Otryckta källor

Smålands Allehanda 6 samt 13 maj 1936. ”Rester av istidsälg påträffad” samt ”Fynd i Jönköpings urgamla mark”.

Tryckta källor och litteratur

Franzén, A. 2017. *Domherren 23, Jönköping. Antikvarisk utredning avseende fastigheten Domherren 23. Jönköpings stad i Jönköpings län.* Jönköpings läns museum, byggnadsvårdsrapport 2017:07.

Haltiner Nordström, S. 2014. *Änkehusgatan/ Slottsgatan. Arkeologiska förundersökning inom RAÄ nr 50:1, Jönköpings stad, inför fjärrvärmeledning längs Änkehusgatan, mellan Slottsgatan och Odengatan, Kristine församling, Jönköpings kommun, Jönköpings län.* Jönköpings läns museum, arkeologiska rapport 2012:41.

Haltiner Nordström, S. 2008. *Krukmakarna Banck. Inför byggnation inom kvarteret Dromedaren 1 och 2 RAÄ 50, Jönköpings stad. Kristine församning i Jönköpings kommun, Jönköpings län.* Jönköpings läns museum Arkeologisk rapport 2008:97

Bilaga 1. Fyndtabell

F nr	Klass	Sakord	Material	K-Typ	Fragm	Ant	Vikt	Anl nr	Lager	Datering	F-omst	Beskrivning
1	Keramik	Fat	Lera	BIly	F	3	218,1	Verkstad			I profil till verkstaden	"Målade ränder och prickar, marmorerade ""kransar"", grönt, rött och gult, vikt mynningskant
2	Keramik	Fat	Lera	BIly	F	2	254.5	Verkstad			I profil till verkstaden	Målade ränder, prickar, vågband och krumelurer. Grönt och gult. Mynning och buk
3	Keramik	Fat	Lera	BIly	F	7	410,3	Verkstad		1600-1700-tal	I profil till verkstaden	Streck, prickar, ränder, spiraler och inristad växtdekor. Grönt, gult och brunt mönster. Felbränt?
4	Keramik	Kruka	Lera	BIly	f	1	202,9	Verkstad			I profil till verkstaden	Bottendel med fläckvis blyglasyr, grönaktig glasyr
5	Keramik	Trefotsgryta	Lera	BIly	F	7	816,6	Verkstad		1600-1700-tal	I profil till verkstaden	Endast ben till grytor. Ett med heltäckande mörkbrun glasyr
6	Keramik	Trefotsgryta	Lera	BIly	F	12	425,9	Verkstad		1600-1700-tal	I profil till verkstaden	Endast buk och mynning till trefotsgrytor, melerad mörkgrön glasyr
7	Keramik	Kruka	Lera	BIly	F	3	74,4	Verkstad		1600-tal	I profil till verkstaden	Mynningsbit till mindre kärl med bokstäver på, AR.., en bit med blåa slingor och en med figur i bottenspegeln
8	Keramik	Kärl	Lera	BIly	F	5	178,5	Verkstad			I profil till verkstaden	Felbränd keramik, bubblig och en matt hinna över glsayren
9	Gjutformar	Gjutformar	Lera		F	11	441,1		347		I gjutformslager 347	4 ytterformar, 4 innerformar, 3 obestämda
10	Keramik	Fat	Lera	BIly	F	10	372,0			1700-tal	I kulturlager i den östra delen av området	Hemring, linjer, vågband, streck och växtmönster. Grönt, gult och brunt mönster, engoberat
11	Keramik	Kärl	Lera	BIly	F	2	30,1			1600-tal	I kulturlager i den östra delen av området	Streck och vågmönster i grönt och gult med svagt olivfärgad glasyr
12	Keramik	Skål	Lera	BIly	F	1	34,7			1700-tal	I kulturlager i den östra delen av området	Engoberat med en liten hank vid mynningen. Gröna fläckar.
13	Fajans	Kärl	Lera	Fajans	F	1	8,0				I kulturlager i den östra delen av området	Botten med ett blått mönster med byggnad, människa och träd

Inför en bedömning av saneringsbehov av innergården mellan SAAB-byggnaden och Lindells vågfabrik utförde Jönköpings läns museum en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning hösten 2018. Bland annat framkom en tomtgräns, gjutformslager och rester efter rustbäddar som byggts direkt på torven när man skapade ny tomtmark i början av 1600-talet. Det påträffades även en tidigare okänd keramikverkstad som kan vara från slutet av 1600-talet eller början av 1700-talet.

Arkeologisk rapport 2019:28
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM